

Aptaujas «Publicēšanās brīvpieejā (*Open Access*)» rezultāti

Gita Rozenberga

Latvijas Universitātes Bibliotēka. Dokumentālists

«Publication in Open Access» - survey results

Gita Rozenberga

The Library of the University of Latvia. Documentalist

Результаты опроса «Публикация в открытом доступе (*Open Access*)»

Гита Розенберга

Библиотека Латвийского университета. Документалист

Abstract. The article has shown the results of the research dedicated to the subjects connected with publication in open access and also *Open Access* movement in Latvia. The research has been made as a pilot study that gives the insight into the opinions and experiences of scholars about publications depositing and publication in the open access; also the most important aspects have been sketched out.

Keywords: *electronic publication, Open Access Initiative, publication in open access.*

Аннотация. В статье изложены результаты исследования, посвященного вопросам, связанным с публикацией материалов в открытом доступе и движением *Open Access* в Латвии. Исследование проведено как пилотное, в процессе его проведения получено представление об опыте и мнении ученых о депонировании публикаций и публикации в открытом доступе, намечены актуальные вопросы, аспекты.

Ключевые слова: *инициатива Open Access, публикация в открытом доступе, электронные публикации.*

Ievads

Brīvpieeja pētnieciskajām publikācijām un sasniegumiem ir nozīmīgs zinātnes, izglītības un sabiedrības attīstības virzītājspēks. *Open Access* iniciatīva ir izveidota, lai veicinātu zinātniskās informācijas izplatīšanu un piekļuves procesu, īpaši, ja ieguldīti sabiedrības finansiālie līdzekļi.

Latvijas Universitātes Bibliotēkā 2013.gada oktobrī tika organizēta aptauja «Publicēšanās brīvpieejā (*Open Access*)» ar mērķi iegūt ieskatu par *Open Access* kustību, publikāciju deponēšanu un publicēšanos brīvpieejā no Latvijas zinātnieku, mācībspēku un doktorantu viedokļa.

Pētījuma metodoloģija

Pētījumā izmantota aptaujas metode – anketēšana, lai apzinātu aktuālos jautājumus saistībā ar *Open Access* kustību un pētnieku pieredzi publicēšanās brīvpieejā. Respondentiem uzdoti divi pamatjautājumi un, padziļinot otro jautājumu, divi papildjautājumi. Izmantoti gan brīvie jautājumi, gan jautājumi ar gataviem atbilžu variantiem. Anketas noslēgumā respondentiem lūgts sniegt informāciju par sevi, jo pētījumā ir svarīgi noskaidrot, vai atbildes sniedz pētniecībā vairāk vai mazāk pieredzējuši pētnieki vai studenti.

Anketa izplatīta elektroniski – publicēta Latvijas Universitātes portālā dažādās tīmekļa vietnes sadaļās, fakultāšu tīmekļa vietnēs un nosūtot individuālu e-pastu – pamatā Latvijas Universitātes pētniekiem, akadēmiskajam personālam un doktorantiem.

Anketēšana notika 2013.gada oktobrī – mēnesī, kad notiek *Open Access* nedēļa Latvijā, un tā kalpoja arī kā *Open Access* kustības aktualizētāja.

Anketa izveidota, izmantojot tiešsaistes servisu – Google Docs, kas piedāvā arī automātisku datu apkopošanu. Atvērto jautājumu līdzīgās atbildes un komentāri pēc tam grupēti kategorijās. Aizpildītas anketas saņemtas no 199 respondentiem. No tiem, norādot informāciju par sevi, atzīmējuši atbilžu variantus: gan pētnieki, gan mācībspēki – 73 respondenti; doktoranti – 38; pētnieki – 36; mācībspēki – 26; citi – 26.

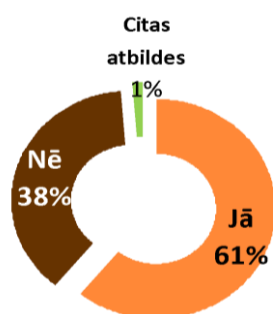
Rezultāti

Analizējot datus, ir konstatēts, ka kopumā par būtiskāko daļu ir uzskatāma tā informācija, kas iegūta no komentāriem un atvērtajiem jautājumiem. Vietām atbildes atvērtajos jautājumos saskan ar anketas komentāru daļā rakstīto. Rezultātos var vērot aspektu dažādību, kas saistāmi ar *Open Access*. Ir iegūti dati gan no pieredzējušiem, gan jauniem pētniekiem, gan pētniekiem, kas gatavo jaunus pētniekus.

Open Access kustības atpazīšana

Pirmais jautājums paredzēts, lai noskaidrotu, vai respondenti zina, ka eksistē *Open Access* kustība. Savukārt, otrais – lai noskaidrotu, kāda ir pētnieku pieredze, publicējoties brīvpieejā, kādus aktuālus pieturpunktus viņi saskata šajā zinātniskās informācijas apmaiņas aspektā, vai pētnieku atbildes saskan ar bibliotekāru praksē novēroto, ka cilvēki nereti zina, kas ir brīvpieejā tiešsaistē, kas ir informācijas resursi brīvpieejā un pārzina tendences informācijas apmaiņai zinātnes pasaulē, taču nav informēti, ka pastāv arī plašāka *Open Access* attīstību veicinoša kustība (Informācija par *Open Access*, 2013), kas pasaulē darbojas jau kopš 2001.gada un Latvijā kopš 2009. gada. Par kustību zināt ir būtiski, jo tā seko līdz jaunu tendenču pavērtām iespējām un veicina pētnieku vajadzību un zinātnes attīstību.

No 199 respondentiem par *Open Access* kustību zināja 121 respondents, nezināja – 75, un citas atbildes sniedza 3 respondenti (skat. 1. att.). Citas atbildes liecina, ka ir cilvēki, kas pieļauj, ka varbūt ir dzirdējuši par *Open Access* un tieši par «*Open Access* kustību», taču nav par to pārliecināti vai arī nav uztvēruši, ka runa ir tieši par kustību.

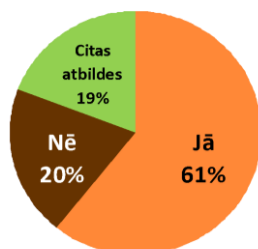

1. att. Dati par respondentiem

Pirmā jautājuma rezultāti liecina par to, ka lielāka daļa aptaujāto ir informēti par *Open Access* kustību, tomēr divas piektdaļas par to nezina. Starp nezinātājiem, galvenokārt, ir studenti un daļēji doktoranti, kas ir loģiski, jo *Open Access* pamatā koncentrējas uz pētniecisko publikāciju autoriem, tātad pētniekiem, kas jau praktizē zinātnē un zinātniskās informācijas apmaiņā.

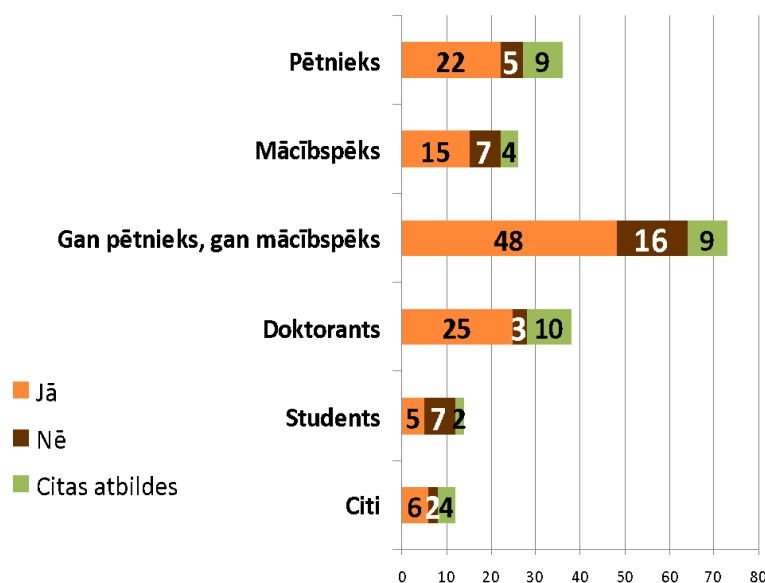
Publicēšanās brīvpieejā

Lai noskaidrotu respondentu attieksmi par atļaujas došanu savu publikāciju izmantošanai brīvpieejā, uzdots otrais jautājums ar diviem papildus jautājumiem. Otrais jautājums skaidro, vai aptaujātās personas dod piekļuvi savām publikācijām brīvpieejā. Lielākā daļa – 61 % – dod piekļuvi, 20% – nesniedz tādu iespēju, bet 19 % respondenti sniedz citu atbildi (skat. 2. att.).

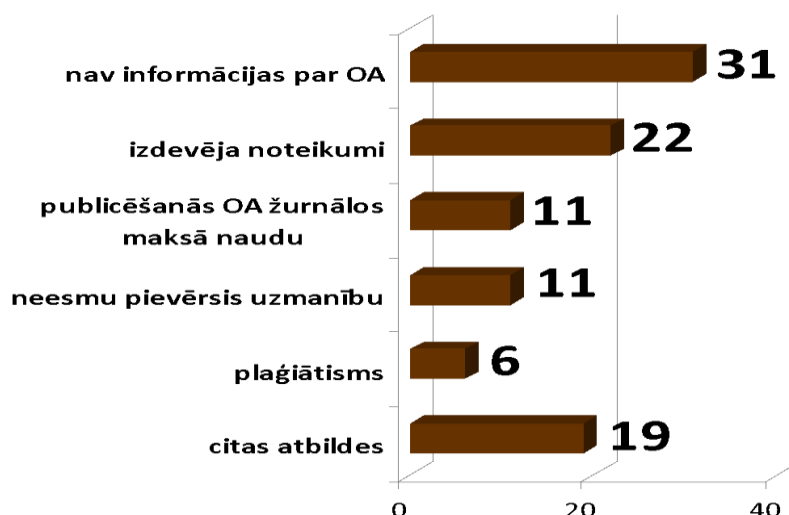
2. att. Atbildes uz jautājumu: «Vai ļaujat piekļūt savām publikācijām brīvpieejā?»

Salīdzinot atbildes pēc dažādu respondentu kategorijām, jāsecina, ka respondenti domā līdzīgi visās kategorijās (skat. 3. att.). Izteiktāk piekļuvi savām publikācijām dod doktoranti, tas skaidrojams ar to, ka jauniešiem pētniekiem ir būtiski sevi pierādīt un dibināt sadarbības kontaktus, kļūst atpazīstamiem savā pētījumu zinātnes nozarē.

3.att. Atbildes uz jautājumu: «Vai ļaujat piekļūt savām publikācijām brīvpieejā? » pa respondentu kategorijām

Pētījuma autoriem svarīgi bija noskaidrot, kāpēc publikāciju autori nedod piekļuvi savām publikācijām (skat. 4. att.). Visbiežāk respondenti kā iemeslu savās atbildēs puda informācijas trūkumu par jautājumiem, kas skar publicēšanos brīvpieejā. 31% gadījumu ir saņemtas atbildes, kas pauž domu, ka izdevēja noteikumi ir tie, kas liedz vai nosaka publicēšanās iespējas, taču no dažām atbildēm var secināt, ka respondenti ir gatavi dot piekļuvi savām publikācijām brīvpieejā.

4. att. Iemesli, kāpēc netiek ļauta piekļuve publikācijām brīvpieejā

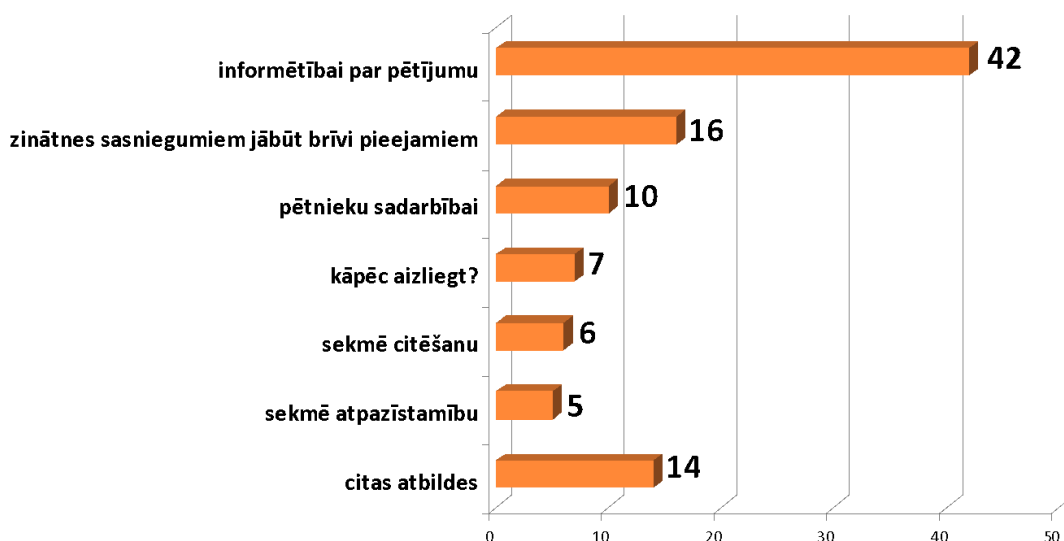
Finansējuma, kas nepieciešams, lai publicētos *Open Access* žurnālos, trūkums ir vēl viens iemesls. Vairākās atbildēs tiek norādīts, ka persona nav pievērsusi uzmanību ar *Open Access* saistītiem jēdzieniem un parādībām un nav sasaistījusi tos ar savu publikāciju (nav domājusi savu publikāciju kontekstā). Atbildēs parādās arī raizes par plāģiātismu.

Starp tiem respondentiem, kas atbildēja «nē», gandrīz līdzīgās daļās bija tie, kuri 1.jautājumā atzīmēja, ka zina un nezina par *Open Access* kustību. Tomēr, analizējot atvērtās atbildes, jāsecina, ka respondenti, kuri zina *Open Access* kustību, pamatā detalizētāk skaidroja iemeslus, īpaši saistībā ar izdevēju noteikumiem. Starp citām atbildēm dominē viedokļi, kas atspoguļo domu daļēji – daļai publikāciju vai materiālu atļauj, daļai nē piekļuvi brīvpieejā. Tāpat tiek minēts, ka ir vajadzīgs vairāk informācijas vai arī nav vēl bijušas publikācijas, taču atsevišķos gadījumos – ja būtu, tad labprāt publicētu brīvpieejā.

Otrā jautājuma papildjautājumi dod iespēju respondentiem izvēlēties atbildes, ja «jā, tad kāpēc?», ja «nē, tad kāpēc?». Pamatā tika izvēlēts un sīkāk komentēts viens vai otrs variants, taču ir respondenti, kas ar savām atbildēm raksturoja situācijas divējādo dabu, skaidrojot abus variantus – kāpēc jā, kāpēc nē. Tas liecina, ka publicēšanās brīvpieejā tiek saskatīta kā lieliska iespēja zinātnes attīstībai, ka tehnoloģijas attīstās ātrāk par sabiedrības transformācijām, kuras ieviešana liktu pazust šķēršļiem, kas kavē pētnieciskai informācijai un zināšanām kļūt brīvi pieejamām.

Kā jau iepriekš tika minēts, lielākā daļa respondentu uz 2.jautājumu atbildēja ar «jā». Zinātnieki, pētnieki, mācībspēki, doktoranti un studenti kā galveno iemeslu norādīja, ka tieši pēc iespējas plašāka citu pētnieku un interesentu informēšana par pētījumu ir galvenais iemesls, kāpēc notiek publicēšanās tīmeklī (skat. 5.att.). Līdzīgi vispārīgāk tiek minēts arī, ka zinātnes sasniegumiem jābūt pieejamiem ikvienam un ka tas veicinātu zinātnes attīstību un zināšanu izplatīšanos. Kā nākošā biežāk minētā doma ir – pētnieku sadarbības veicināšanai. Pētījums var dot norādes par jaunām iespējām, var sniegt idejas jauniem pētījumiem un liegt tērēt dubultā resursus, pētot to pašu vai to, kas jau ir izpētīts. Tiek minēts, ka īpaši svarīgi tas ir pētnieka karjeras sākumā, kad jaunajiem pētniekiem ir sevi jāpierāda un jāiekļaujas zinātnes sabiedrībā vai izraudzītās nozares kopienā. Vērtējums, kuru saņem atsauksmju veidā, var lieti noderēt sevis un sava pētniecības virziena attīstīšanai. Tas cieši saistīts ar atpazīstamības sekmēšanu un

ar atbildēm, kuras pauž domu, ka publicēšanās brīvpieejā veicina citējamību un atpazīstamību.

5. att. Iemesli, kāpēc tiek ļauta piekļuve publikācijām brīvpieejā

Daļa respondentu atbildēja izsakot neizpratni: «Kāpēc aizliegt?», kas liecina, ka pētnieki savu darbu publicēšanu un padarīšanu sabiedrībai atklātībā uztver pašsaprotami un ciešā saistībā ar darbu zinātnē – ja cilvēks darbojas zinātnē, tātad arī rūpējas, lai citi par to uzzina.

Starp citām atbildēm tiek minēts – jo pieejamību sabiedrībai paredzējis pētījuma projekts, jo darba vieta to prasa –, tātad viņiem nav skaidrots, kāpēc tas tiek prasīts. Tāpat pēc atbildēm var secināt, ka trūkst informācijas par publicēšanos, par atšķirībām, publicējoties maksas žurnālos un brīvpieejas žurnālos. Kā vēl viens iemesls tiek minēts, ka zinātniskās publikācijas papīra formātā ir grūti pieejamas.

Tas, ka no respondentu skaita, kuri atzīmējuši, ka nezina par *Open Access* kustību, uz jautājumu, vai ļauj atpazīstamību savām publikācijām brīvpieejā, vairāk nekā puse atbildējuši, ka jā, liecina, ka autori saskata un pārzina globālā tīmekļa piedāvātās iespējas.

Aptaujas noslēguma komentāros minētās idejas vietām sasauca ar otru jautājuma papildjautājumu atbildēs teikto. Te respondenti min pat konkrētus piemērus no savas pieredzes. Respondenti raksta, ka «ierobežota finansējuma apstākļos būtisks šķērslis *Open Access* kustībai ir žurnālu samērā augstās publicēšanas maksas» un ja nav finansējuma projektu vai ja pētījuma projektā nav paredzēta nauda pētījuma rezultātu izklāsta publicēšanai, tad jāizvēlas publicēties žurnālos, kur klasiski finansējumu sedz lasītājs, pērkot žurnālu. Tiek minēts, ka ja darba vieta apmaksātu publicēšanos brīvpieejā, tad autori labprāt to darītu. Publicējoties brīvpieejā, autori var saņemt tādas labumus kā atpazīstamību, citu pētnieku informētību par savu pētījumu zinātnē, dibināt kontaktus. Taču autori par savu lielo ieguldījumu, brīvajā laikā aprakstot savu pētījumu, vēlas saņemt arī samaksu.

Komentāros tiek salīdzināta drukātās un elektroniskās publikācijas vērtība un tiek izteikts apgalvojums, ka «mūsdienās publikācijai grāmatā vai žurnālā ir neadekvāti augsts statuss salīdzinājumā ar elektronisku publikāciju», savukārt tradicionālās izdevniecības tiek nosauktas pat par lieku, «pievienotu vērtību neradošu posmu ķēdē sabiedrība-pētnieki-sabiedrība», kas darbojas uz zinātnieku un viņu sponsoru rēķina.

Autori nav pilnībā skaidra autortiesību aizsardzība un par autortiesību ievērošanu

autori izsakās negatīvi. Pētnieki norāda, ka autortiesības Latvijā nodrošinātas nelīdzsvaroti, autoratlīdzības ir pārāk mazas un sabiedrības morāles principi ir apšaubāmi, tiek konstatēti plaģiātisma gadījumi pat zinātnisku monogrāfiju/grāmatu līmenī.

Respondenti norāda, ka citu valstu, īpaši Āzijas valstu pētnieku pārskati ir daudz vieglāk pieejami, un tiek piedāvātas idejas, kā uzlabot situāciju Latvijā piemēram, iztulkojot angļu valodā un publicēt brīvpieejā Latvijas Universitātes gadskārtējās zinātniskās konferencēs pārstāvēto pētījumu konspektus un LU Zinātnisko rakstu sēriju anotācijas. Kāds autors atzinīgi novērtējis brīvpieejas izdevējdarbības modeli *Green way*, kas paredz iespēju, iesniedzot rakstu maksas žurnālā, paralēli publiskot raksta preprintu deponitārijā. Tīmekļa vietnes tiek atzītas kā lielisks bibliotēku veids, kur varētu būt pieejami visi izdevumi, ieviešot «mazu, bet pieklājīgu samaksu». Jāsecina, ka pētnieki uzskata, ka saprātīga apmēra samaksa par piekļuvi ir pieņemams informācijas iegūšanas veids. Tiek norādīts, ka slēgtu pieeju publikācijām vajag saglabāt nozarēs, kuru secinājumus var izmantot ļaunprātīgi pret cilvēci.

Komentāros, skaidrojot publikāciju brīvpieejas nozīmi, respondenti pievēršas arī universitātes un zinātnes misijai, kas pamatā ir izplatīt zināšanas un veikt to bez maksas. *Open Access* kustība tiek saskatīta, kā viena no iespējām, kura varētu veicināt šo misiju, tomēr ir respondenti, kas norāda, ka līdz šim nav tam pievēršusies un vēlētos uzzināt vairāk. Kritiskajos viedokļos tiek pievērsta uzmanība zema *Open Access* žurnālu citējamībai, kas tos padara par maz nozīmīgiem attiecīgajai nozarei, un pētnieki atzīmē, ka nākamais, kam būtu jāpievērš uzmanība, ir informācija, kas ir saistīta ar publikāciju, piemēram, pētījuma dati.

Secinājumi

1. Pozitīvi ir vērtējams tas, ka lielākajai daļai respondentu publicēšanās brīvpieejā nav sveša, tomēr daļa nezina, ka pastāv speciāla kustība, kas virza zinātnisko publikāciju brīvpieejas idejas.
2. Motivāciju publicēties brīvpieejā ietekmē vairāki faktori: finansējums, izdevēja noteikumi, informētība par brīvpieejas publicēšanās un autortiesību iespējamām risinājumiem, citējamības nodrošinājums *Open Access* informācijas resursu vietnēs.
3. Brīva piekļuve pētnieciskajām publikācijām ir nozīmīga zinātnes attīstības veicinātāja.

Izmantoto informācijas avotu saraksts

1. Informācija par *Open Access* [tiešsaiste]. – Pieejams: <http://www.lu.lv/biblioteka/resursi/open-access/>.